ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

Зеленська Зоя Петрівна¹

¹ Заступник директора Кисво-Печерського ліцею № 171 «Лідер», науковий кореспондент лабораторії вікової психофізіології Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7760-9437>

UDC: 159.922.8

АНОТАЦІЯ

Робота присвячена проблемі комунікативних умінь учнів основної школи. Мета дослідження полягала в експериментальному вивченні особливостей розвитку комунікативних умінь учнів середнього шкільного віку. У статті описуються принципи дослідження та методологічні підходи до дослідження, обґрунтовується генетико-модельний метод як основний метод дослідження.

У дослідженні застосовувалися наступні стандартизовані психодіагностичні методики: методика «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» (за М. Юсуповим) для визначення рівня прояву емпатичних тенденцій школяра; методика діагностики комунікативного контролю (за М. Шнайдером) для визначення рівня комунікативного контролю особистості школяра; методика дослідження комунікативних якостей школяра («Потреба у спілкуванні» за О.М. Орловим) для визначення рівня розвитку потреби учня у спілкуванні; методика «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» (за В.В. Бойко).

У результаті дослідження виявили психологічні особливості розвитку комунікативних умінь: визначені рівні розвитку емпатичних тенденцій школярів, рівні їхнього комунікативного контролю, визначені потреби у спілкуванні школярів (комунікативні якості) та наявні емоційні бар'єри у спілкуванні. Виявлена кореляція між названими складовими досліджуваної системи. Визначені перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: емпатичні тенденції школярів, емоційні бар'єри, комунікативні уміння, комунікативні якості, комунікативний контроль, учень основної школи.

Постановка проблеми дослідження. В умовах сьогодення для успішної соціалізації індивіда необхідною умовою є оволодіння на достатньому рівні комунікативними вміннями. Гарно сформовані комунікативні уміння є джерелом упевненості в успішній трудовій діяльності, сімейному житті, джерелом позитивних емоційних очікувань стосовно особистісної та соціальної сфер. Комунікативні уміння як складова комунікативної компетентності і в широкому контексті – загальної культури особистості – є запорукою активної інтеграції та адаптації особистості в сучасному суспільстві.

Проблема розвитку комунікативних умінь викликає підвищений інтерес та дискусії серед психологів та педагогів. Сьогодні актуально розглядати зміст психологічного поняття "комунікативних умінь" у зв'язку з активізацією процесу навчання. Школа як один із важливих інститутів соціалізації особистості у навчально-виховному процесі покликана всіляко сприяти оволодінню учнями комунікативними вміннями і навичками. Комунікативні уміння визначаються як один із видів спеціальних умінь, пов'язаних з вміннями сприймати, відтворювати і створювати усні і письмові висловлювання.

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Zoya Zelenska

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

Першоосновою аналізу розвитку комунікативних умінь може бути структура спілкування, до якої, на думку Г.М. Андрєєвої, входять три головні складові: комунікативна (обмін інформацією); інтерактивна (взаємодія); перцептивна (розуміння людини людиною) (Андрєєва, 1996). Ці складові, як правило, не існують у чистому, ізольованому вигляді. Реальне спілкування включає всі складові одночасно, які переплітаються між собою. Крім цього, спілкування буває творчим і репродуктивним, глибоким і поверховим, маніпулятивним і суб'єктивним (Андрєєва, 1987).

Аналіз спеціальної науково-психологічної літератури показує, що розвитку комунікативних умінь присвячено багато праць вітчизняних та зарубіжних вчених та психологів, однак дослідження психологічних особливостей розвитку комунікативних умінь учнів основної школи не знайшло належного відображення, що й визначило вибір теми нашого дослідження.

Мета дослідження полягає у висвітленні результатів експериментального дослідження психологічних особливостей розвитку комунікативних умінь учнів основної школи.

Виклад основного матеріалу. Під час дослідження розвитку комунікативних умінь учнів основної школи ми керувалися загальноприйнятими методологічними підходами в психології: системним, діяльнісним, особистісно-орієнтованим та особистісно-комунікативним. Основним методом нашого дослідження є генетико-моделюючий метод, який має на меті вивчення саме цілісної особистості, що саморозвивається. Принципи побудови генетико-моделюючого методу: принцип аналізу за одиницями, єдності біологічного і соціального, креативності, рефлексивного релятивізму та єдності експериментальної і генетичної ліній розвитку особистості (Максименко, 2000). Також ми спиралися на наступні принципи: цілісності, функціональної детермінованості комунікативної діяльності та її підсистем, детермінізму, єдності свідомості і діяльності.

Вибірку нашого дослідження склали 126 учнів основної школи, які навчаються у 6-му і 7-му класах. З них 106 – учні Києво-Печерського ліцею № 171 «Лідер» (експериментальна група) та 20 – учні Кловського ліцею (контрольна група).

Дослідження проводилося в межах Всеукраїнського експерименту: «Психологічні засади інноваційних технологій розвитку особистості» на базі Києво-Печерського ліцею № 171 «Лідер» (Наказ МОН № 414 від 9 квітня 2015 року) (Zelenska, 2015).

Для визначення психологічних особливостей розвитку комунікативних умінь нами були використані наступні стандартизовані психодіагностичні методики: методика «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» (за М. Юсуповим) для визначення рівня прояву емпатичних тенденцій школяра (Iusupov, 1995); методика діагностики комунікативного контролю (за М. Шнайдером) для визначення рівня комунікативного контролю особистості школяра; методика дослідження комунікативних якостей школяра («Потреба у спілкуванні» за О.М. Орловим) для визначення рівня розвитку потреби учня у спілкуванні (Orlov & other, 1974); методика «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» (за В.В. Бойко) для визначення наявних емоційних бар'єрів в міжособистісному спілкуванні учня (Fetyskyn & other 2002).

Діагностика показників полікомунікативної емпатії (методика М. Юсупова) в учнів експериментальної групи (ліцей «Лідер») – ЕГ та контрольної групи – КГ (Кловський ліцей) наведено у таблиці 1.

Як видно з таблиці 1, ні в учнів експериментальної групи, ні в учнів контрольної групи не було виявлено дуже високого рівня емпатійних тенденцій.

Високий рівень емпатійних тенденцій мають 6,6% учнів експериментальної групи, що вказує на те, що вони з невідомим інтересом ставляться до людей, їм подобається «читати» інших, заглядати в їхнє майбутнє. Також вони емоційно чуйні, швидко встановлюють контакти та знаходять спільну мову, а оточення цінує їх за щирість. Вони намагаються не конфліктувати, знаходити компромісні рішення, адекватно реагують на критику на свою адресу, а в оцінці подій більше довіряють своїм почуттям та інтуїції, ніж аналітичним висновкам, віддають перевагу роботі разом з іншими людьми, ніж наодинці та постійно потребують схвалення своїх дій з боку оточення.

Середній рівень емпатійних тенденцій мають 85,0% учнів контрольної групи та 65,1% учнів експериментальної групи. Тобто, у взаєминах із людьми вони,

Таблиця 1.

Показники полікомунікативної емпатії школярів

№ з/п	Рівень	ЕГ (%)	КГ (%)
Емпатійні тенденції школярів			
1.	Дуже низький	0,9	-
2.	Низький	27,4	15,0
3.	Середній	65,1	85,0
4.	Високий	6,6	-
5.	Дуже високий	-	-
Прояв емпатії до батьків			
1.	Дуже низький	4,7	-
2.	Низький	6,6	5,0
3.	Середній	77,4	90,0
4.	Високий	8,5	5,0
5.	Дуже високий	2,8	-
Прояв емпатії до тварин			
1.	Дуже низький	7,5	-
2.	Низький	27,4	20,0
3.	Середній	63,2	80,0
4.	Високий	-	-
5.	Дуже високий	1,9	-
Прояв емпатії до людей похилого віку			
1.	Дуже низький	0,9	-
2.	Низький	21,7	5,0
3.	Середній	73,7	95,0
4.	Високий	2,8	-
5.	Дуже високий	0,9	-
Прояв емпатії до дітей			
1.	Дуже низький	2,8	-
2.	Низький	13,2	15,0
3.	Середній	71,8	80,0
4.	Високий	9,4	5,0
5.	Дуже високий	2,8	-
Прояв емпатії до художніх творів			
1.	Дуже низький	3,8	5,0
2.	Низький	34,9	20,0
3.	Середній	60,4	75,0
4.	Високий	0,9	-
5.	Дуже високий	-	-
Прояв емпатії до незнайомих людей			
1.	Дуже низький	2,8	-
2.	Низький	22,7	-
3.	Середній	69,8	90,0
4.	Високий	4,7	5,0
5.	Дуже високий	-	5,0

насамперед, оцінюють їхні вчинки, менше цікавлячись мотивами вчинків. Також учні з середнім рівнем емпатійних тенденцій здебільшого контролюють свої емоції, є уважними до співрозмовників та намагаються зрозуміти, що стоїть за їхніми словами. Однак, якщо співрозмовники занадто проявляють свої почуття, то учні цієї групи можуть втратити терпець. У них немає розкутості почуттів, що заважає повноцінному сприйняттю оточення та є перешкодою у встановленні повноцінних взаємин та співпраці з іншими.

Низький рівень емпатійних тенденцій є вираженим у 27,4% учнів експериментальної групи на відміну від 15,0% учнів контрольної групи. Такі учні схильні відчувати суттєві труднощі у встановленні контактів з оточенням, вони відчувають дискомфорт у гучних ком-

паніях, для них незрозумілі емоційні прояви інших, тому вони ставляться до них здебільшого з іронією. Таким особам часто важко першими розпочати розмову, особливо з незнайомими людьми, їхні взаємини з оточенням є формалізованими, побудованими, як правило, за статусно-рольовим принципом.

Дуже низький рівень розвитку емпатії мають 0,9% учнів експериментальної групи. Учні цієї групи схильні до надмірної централізації на власній персоні, що створює труднощі у порозумінні з оточенням. Вони є прихильниками точних формулювань і раціональних рішень, віддають перевагу такій роботі, яка передбачає мінімальні контакти з іншими людьми. Учні з низьким рівнем розвитку емпатії можуть бути високопродуктивними в індивідуальній роботі, однак у взаємодії з інши-

ми відчувають низку утруднень, у тому числі надто болісно сприймають критику на свою адресу, тому взаємодію важко назвати ефективною.

Отже, як показують результати дослідження, серед учнів експериментальної групи більша кількість тих, хто має високий і дуже високий рівень розвитку емпатії, а також низький і дуже низький рівень. А серед учнів контрольної групи більше тих, хто має середній рівень розвитку емпатії.

Ми бачимо, що схожа тенденція розвитку емпатичних тенденцій спостерігається в учнів і за проявом емпатії до батьків: в учнів експериментальної групи переважають дуже високий, високий, низький та дуже низький рівні прояву емпатії до батьків, а в учнів контрольної групи – середній рівень.

З таблиці 1 ми бачимо, що за показниками рівня прояву емпатії до тварин в учнів експериментальної групи переважають дуже високий, низький та дуже низький рівні прояву емпатії до тварин, а в учнів контрольної групи – середній рівень.

Схожа тенденція була виявлена і за показниками прояву емпатії до людей похилого віку: в учнів експериментальної групи переважають дуже високий, високий, низький та дуже низький рівні прояву емпатії до людей похилого віку, а в учнів контрольної групи – середній рівень.

Результати дослідження за показниками рівня прояву емпатії до дітей свідчать про те, що в учнів експериментальної групи переважають дуже високий, високий та дуже низький рівні прояву емпатії до дітей, а в учнів контрольної групи – середній та низький рівні.

Результати дослідження за показниками рівня прояву емпатії до художніх творів вказують на те, що дуже високого рівня прояву емпатії до художніх творів в учнів нашої вибірки не було виявлено. В учнів експериментальної групи переважають дуже високий, високий, низький рівні прояву емпатії до художніх творів, а

в учнів контрольної групи – середній та дуже низький рівні.

Як бачимо в таблиці, в учнів контрольної групи переважають дуже високий, високий і середній рівні прояву емпатії до незнайомих людей, а в учнів експериментальної групи – низький та дуже низький рівні.

Таблиця 2.

Комунікативний контроль

№ з/п	Рівень комунікативного контролю	ЕГ (%)	КГ (%)
1.	Низький комунікативний контроль	12,3%	15,8%
2.	Середній комунікативний контроль	50,9%	52,6%
3.	Високий комунікативний контроль	36,8%	31,6%

ментальної групи – низький та дуже низький рівні.

За методикою діагностики комунікативного контролю (М. Шнайдер) було визначено рівень комунікативного контролю в учнів експериментальної (ліцей «Лідер») та контрольної (Кловський ліцей) груп (див. табл.2).

Як ми бачимо з табл.2, високий комунікативний контроль переважає у 36,8% учнів експериментальної групи на відміну від 31,6% в учнів контрольної групи, а середній – 52,6% – і низький – 15,8% – в учнів контрольної групи.

За методикою дослідження комунікативних якостей школяра («Потреба у спілкуванні» за О.М. Орловим) було визначено рівень розвитку потреби у спілкуванні в учнів експериментальної (ліцей «Лідер») та контрольної (Кловський ліцей) груп (див. табл. 3).

Отже, високу (3,8%) і середню (6,6%) потребу у спілкуванні мають учні експериментальної групи на відміну від учнів контрольної групи, в яких ці рівні взагалі не представлені. Низьку потребу у спілкуванні мають 68,2% учнів контрольної групи на відміну від 28,3% учнів експериментальної групи. А дуже низьку потребу у спілкуванні, навпаки, мають 61,3% учнів експериментальної групи на відміну від 31,8% учнів контрольної групи.

Таблиця 3.

Комунікативні якості (потреба у спілкуванні)

№ з/п	Рівень потреби у спілкуванні	ЕГ (%)	КГ (%)
1.	Дуже низька потреба у спілкуванні	61,3	31,8
2.	Низька потреба у спілкуванні	28,3	68,2
3.	Середня потреба у спілкуванні	6,6	-
4.	Висока потреба у спілкуванні	3,8	-
5.	Дуже висока потреба у спілкуванні	-	-

рольної групи.

За методикою «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» (В.В. Бойко) визначалась наявність емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні в учнів експериментальної (ліцей «Лідер») та контрольної (Кловський ліцей) груп (див. табл.4).

Як бачимо, у 4,7% учнів експериментальної

Таблиця 4.

Емоційні бар'єри у міжособистісному спілкуванні

№ з/п	Наявність емоційних бар'єрів	ЕГ (%)	КГ (%)
1.	Повністю відсутні	4,7	-
2.	Не заважають спілкуватися	9,4	-
3.	Є деякі емоційні проблеми в спілкуванні	32,1	5,4
4.	Певною мірою ускладнюють взаємодію з людьми	42,5	57,8
5.	Шкоджають встановленню контактів з оточенням	11,3	36,8

групи на відміну від учнів контрольної групи, повністю відсутні емоційні бар'єри у міжособистісному спілкуванні, а 9,4% вони не заважають спілкуватися. Деякі емоційні проблеми в спілкуванні мають 32,1% учнів експериментальної групи та 5,4 % учнів контрольної групи. Емоційні бар'єри, які певною мірою ускладнюють взаємодію з людьми було встановлено у 42,5% учнів експериментальної групи та у 57,8% учнів контрольної групи. А емоційні бар'єри, що шкоджають встановленню контактів з оточенням було виявлено у 36,8% учнів контрольної групи та у 11,3% учнів експериментальної групи.

Тобто, в учнів контрольної групи емоційні бар'єри, які ускладнюють взаємодію з людьми та шкоджають встановленню контактів з оточенням є більш представленими, ніж в учнів експериментальної групи.

Результати за шкалою «Неадекватний прояв емоцій» методики «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» (за В.В. Бойко) в учнів експериментальної (ліцей «Лідер») та контрольної груп (Кловський ліцей) свідчать про те, що у 85,8% учнів експериментальної групи та у 70,0 % учнів контрольної групи емоції, зазвичай, не заважають спілкуватися з іншими, неадекватного прояву емоцій у спілкуванні практично не виникає. А у 30,0 % учнів контрольної групи та у 14,2% учнів експериментальної групи є деякі емоційні проблеми у щоденному спілкуванні, тобто, має

місцедещо неадекватний прояв емоцій.

Результати за шкалою «Негнучкість та невиразність емоцій» методики «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» (за В.В. Бойко) в учнів експериментальної (ліцей «Лідер») та контрольної груп (Кловський ліцей) засвідчили, що у 100,0 % учнів контрольної групи та у 95,3% учнів експериментальної групи повністю відсутні показники негнучкості та невиразності емоцій. А негнучкість та невиразність емоцій, зазвичай, не заважають спілкуватися з іншими 4,7% учнів експериментальної групи.

Результати за шкалою «Домінування негативних емоцій» методики «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» (за В.В. Бойко) в учнів експериментальної (ліцей «Лідер») та контрольної груп (Кловський ліцей) вказують на те, що у 100,0 % учнів контрольної групи та у 97,2% учнів експериментальної групи повністю відсутні показники домінування негативних емоцій. А 2,8% учнів експериментальної групи домінування негативних емоцій, зазвичай, не заважає спілкуватися з іншими.

Результати за шкалою «Небажання зближуватися з людьми» методики «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» (за В.В. Бойко) в учнів експериментальної (ліцей «Лідер») та контрольної груп (Кловський ліцей) свідчать про те, що у 97,2% учнів експериментальної групи та у 73,6% учнів контрольної групи повністю відсутні показники «небажання зближуватися з людьми». А 21,1 % учнів контрольної групи та 2,8% учнів експериментальної групи «небажання зближуватися з людьми», зазвичай, не заважає спілкуватися з іншими. Також у 5,3% учнів контрольної групи було виявлено «небажання зближуватися з людьми» у щоденному спілкуванні.

Позаяк отримані експериментальні дані не відповідають нормальному розподілу, то для їхньої статистичної обробки ми використали непараметричний статистичний критерій U-Манна Уїтні, який зазвичай використовується для оцінки різниці між двома вибірками за рівнем ознак, вимірних якісно. Цей критерій дозволяє виявити відмінності в значенні параметра між малими вибірками.

Отже, стосовно показників за методикою «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» (за М.

Юсуповим) в учнів експериментальної та контрольної груп, результати застосування критерію U-Манна Уїтні наступні: значущі відмінності спостерігаються лише за шкалою «прояв емпатії до незнайомих людей» – в учнів контрольної групи вони є значно вищими, ніж в учнів експериментальної групи на рівні $p \leq 0,05$.

Відмінності показників за методикою «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» в учнів експериментальної та контрольної груп свідчать про те, що в учнів контрольної групи спостерігаються значно вищі показники за шкалами: «неадекватний прояв емоцій», «домінування негативних емоцій», «небажання зближуватися з людьми» та «загальна сума емоційних бар'єрів».

Для визначення взаємозв'язків між досліджуваними показниками в учнів експериментальної та контрольної груп було використано кореляційний аналіз (ранговий коефіцієнт кореляції r Пірсона).

В учнів експериментальної групи (ліцей «Лідер») було визначено значущий кореляційний зв'язок між показниками «домінування негативних емоцій» та «прояв емпатії до незнайомих людей» ($r = 0,26$; $p \leq 0,01$), що вказує на те, що чим вираженішими в учнів є негативні емоції, тим виразнішим в них є прояв емпатії до незнайомих людей і, навпаки, чим меншим є прояв негативних емоцій, тим меншим буде і прояв емпатії до незнайомих людей.

А в учнів контрольної групи було визначено інші взаємозв'язки показників. Наприклад, було визначено негативні кореляційні зв'язки між показниками «невміння керувати емоціями» та «прояв емпатії до художніх творів» ($r = -0,67$; $p \leq 0,01$) та «емпатійні тенденції» ($r = -0,53$; $p \leq 0,05$), що вказує на те, що чим вираженішим в них є невідання керувати емоціями, тим менше здатними вони є до прояву емпатії до художніх творів та взагалі до емпатії і, навпаки, чим краще вони будуть здатні керувати власними емоціями, тим виразнішою в них буде й емпатія до художніх творів, і емпатія загалом. А показник «негнучкість та невиразність емоцій» має значущі кореляційні зв'язки з показниками «прояв емпатії до батьків» ($r = 0,54$; $p \leq 0,05$) та «прояв емпатії до дітей» ($r = 0,51$; $p \leq 0,05$), що свідчить про наступне: чим менш здатними є учні до гнучкості та виразності емоцій, тим менше вираженими в них є

прояви емпатії до батьків та дітей і, навпаки, більш виражена здатність до гнучкості та виразності емоцій впливає на підвищення емпатії до батьків та до дітей.

Проведений кореляційний аналіз (коефіцієнт кореляції Пірсона) виявив залежність між показниками емпатійних тенденцій та статі учнів нашої вибірки. А саме такі показники, як прояв емпатії до тварин ($r = 0,27$; $p \leq 0,05$), прояв емпатії до дітей ($r = 0,28$; $p \leq 0,01$), прояв емпатії до художніх творів ($r = 0,10$; $p \leq 0,05$), прояв емпатії до незнайомих людей ($r = 0,25$; $p \leq 0,05$), емпатійні тенденції ($r = 0,30$; $p \leq 0,01$). Також було виявлено позитивний кореляційний зв'язок між показниками «прояву емпатії до художніх творів» та показниками «комунікативного контролю» ($r = 0,22$; $p \leq 0,05$). Тобто, чим вищими є показники «прояву емпатії до художніх творів», тим вищими в них є «комунікативний контроль» і, навпаки, чим нижчого рівня в них є «прояв емпатії до художніх творів», тим нижчим є їхній «комунікативний контроль».

Також було визначено, що показники «прояву емпатії до художніх творів» пов'язані негативними кореляційними зв'язками із показниками «невміння керувати емоціями» ($r = -0,67$; $p \leq 0,01$). Тобто, чим більше проявляється в учнів «емпатія до художніх творів», тим менш здатними вони є до керування емоціями і навпаки.

А показники «негнучкості та невиразності емоцій» пов'язані позитивними кореляційними зв'язками із показниками «небажання зближуватися з людьми» ($r = 0,264$; $p \leq 0,01$), що вказує на те, що чим гнучкішими та виразнішими є емоції в учнів, тим міцнішим в них є бажання зближуватися з людьми і, навпаки, чим негнучкішими та невиразнішими є емоції, тим більш вираженим є небажання зближуватися з людьми.

Висновки. Отже, підсумовуючи результати проведеного емпіричного дослідження психологічних особливостей розвитку комунікативних умінь учнів основної школи, слід зазначити, що значущих розбіжностей в результатах учнів експериментальної групи (Києво-Печерський ліцей № 171 «Лідер») та учнів контрольної групи (Кловський ліцей) не виявлено. Це означає, що отримані результати ми можемо розглядати як такі, що стосуються учнів основної школи будь-якого навчального закладу середньої освіти.

Виявлені тенденції впливу та взаємовпливу описаних показників комунікативних умінь свідчать про їхню співзалежність та взаємодоповнюваність. Розвиток одного показника підсилює інший показник і навпаки.

Виявлені у цьому дослідженні психологічні особливості комунікативних умінь та попередні дослідження автора статті, зокрема, дослідження впливу шкільної тривожності на рівень розвитку емпатії в учнів основної школи (Zelenska, 2019). можуть бути покладені в основу психолого-педагогічної програми розвитку комунікативних умінь учнів основної школи у тому числі на уроках англійської мови. Використання вправ на уроках англійської мови як психологічний супровід і засіб активізації пізнавальної діяльності учнів та розвитку їхніх комунікативних умінь успішно впроваджено в педагогічну практику Києво-Печерського ліцею №171 «Лідер» (Zelenska, 2015).

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці з урахуванням виявлених психологічних особливостей психолого-педагогічної програми розвитку комунікативних умінь учнів основної школи, що уможливить формування мовленнєво-комунікативних умінь учнів на уроках, у тому числі в процесі засвоєння іншомовної лексики.

References:

- Andreeva, H. M. (1996). *Sotsyal'naya psikhologiya* [Social psychology]. Moscow: Aspekt Press. [in Russian].
- Zelens'ka, Z. P., Maksymenko, S. D., Kokun, O.M. & other (2015). *Vykorystannya psikhologichnykh vprav na urokakh anhliys'koyi movy* [The use of psychological exercises in English lessons]. *Psikhologichnyysuprovod yak zasib aktyvizatsiyi piznaval'noyi diyal'nosti uchniv*. (pp. 27-36). Kyiv: DP «Informatsiyno-analitychne ahent-stvo». [in Ukrainian].
- Zelens'ka, Z. P. (2019). *Doslidzhennya vplyvu shkil'noyi tryvozhnosti na riven' ozvytku empatiyi v uchniv osnovnoyi shkoly* [Study of the influence of school anxiety on the level of empathy in primary school students]. *Aktual'ni problemy psikhohiyyi: Zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psikhohiyyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny. Tom. V: Psykhofiziologiya. Psykhologiya pratsi. Eksperymental'na psikhologiya*, 19, pp. 31-43. [in Ukrainian].
- Maksymenko, S. D. (2000). *Henetycheskaya psikhologiya* [Genetic psy-

chology]. Moscow: Refl-buk. [in Russian].

- Andreeva, H. M. (1987). *Obshchenye y opytymyzatsyya sovmestnoy deyatel'nosti* [Communication and optimization of joint activities]. Moscow. [in Russian].
- Orlov, YU. M., Shkurkyn, V. Y., Orlova, L. P. (1974) *Yzmerenye potrebnosti v obshcheny s pomoshch'yu oprosnika* [Measuring the need for communication using a questionnaire]. *Voprosy eksperymental'noy psikhohiyy y ee ystoriy: Sbornyk trudov*. Moscow. [in Russian].
- Petrovskaya, L. A. (1989). *Kompetentnost' v obshcheny* [Competence in communication]. *Sotsyal'no-psykhologicheskyytrenynh*. Moscow: Yzd-vo MHU. [in Russian].
- Fetyskyn, N. P., Kozlov, V. V., Manuylov, H. M. (2002). *Sotsyal'no-psykhologicheskaya dyagnostyka razvityayalchnosti y малыkh hrupp* [Socio-psychological diagnosis of personality development and small groups]. Moscow: Yzd-vo Ynstytuta Psykhoterapyi. [in Russian].
- Yusupov, Y. M. (1995). *Psikhologiya émpatyy (Teoretycheskiye y prikladnye aspekty)* [Psychology of empathy (Theoretical and applied aspects)]. S.-Peterb. Hos. Un-t. SPb. [in Russian].

Zoya Zelenska

Deputy Director of Kyiv-Pechersk Lyceum № 171 "Leader", scientific correspondent of the Laboratory of Age Psychophysiology, G.S. Kostyuk Institute of Psychology, the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

THE EXPERIMENTAL STUDY ON PSYCHOLOGICAL FEATURES OF GENERAL SCHOOL PUPILS' COMMUNICATIVE SKILLS

ABSTRACT

The study was conducted within the All-Ukrainian research project: "The psychological principles of innovative technologies for personal development" on the basis of Kyiv-Pechersk Lyceum № 171 "Leader" (Order of the Ministry of Education and Science No 414 dated April 9, 2015).

The study object: pupils' communicative skills. The study purpose: to study experimentally the development of communicative skills of middle-age school pupils.

The article describes the study principles and methodological approaches and substantiates the genetic modeling method used as the main study method.

To achieve the study purpose and empirical objectives, the following standardized psychological techniques

were used: the method examining poly-communicative empathy (M. Yusupov) to determine pupils' empathic tendencies; the method examining communicative control (M. Schneider) to determine pupil's communicative control; the method studying pupils' communicative qualities ("Need for Communication" by O.M. Orlov) to determine development of pupils' need for communication; "Examining emotional barriers in interpersonal communication" (V.V. Boyko) to determine the existing emotional barriers in pupils' interpersonal communication.

The study results: psychological features influencing development of communicative skills, in particular, pupils' empathic tendencies, their communicative control, communicative needs (communicative qualities) and existing emotional barriers to communication were identified. The correlations among the named components of the studied system were revealed.

There were no significant differences between the pupils from the experimental group (Kyiv-Pechersk Lyceum No 171 "Leader") and the pupils from the control group (Klovsky Lyceum). This means that the obtained results can be applied to pupils from general school of any form.

The revealed influence and mutual influence of the described indicators of communicative skills testify to their interdependence and complementarities. The development of one indicator reinforces other indicators and vice versa.

The psychological features of communicative skills identified in the article can become the basis for a psychological and pedagogical program that develops general school pupils' communicative skills, in particular during English lessons.

Further research should include development of a psychological and pedagogical program that takes into account the identified psychological features to form of general school pupils' communicative skills during learning foreign language vocabulary.

Key words: empathic tendencies, emotional barriers, communicative skills, communicative qualities, communicative control, general school pupils.

Зеленская Зоя Петровна

Заместитель директора Киево-Печерского лицея № 171 «Лидер», научный корреспондент лаборатории возрастной психофизиологии Института психологии имени Г.С. Костюка Национальной академии педагогических наук Украины, г. Киев (Украина)

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ КОММУНИКАТИВНЫХ УМЕНИЙ УЧАЩИХСЯ ОСНОВНОЙ ШКОЛЫ

АННОТАЦИЯ

Исследование проводилось в рамках Всеукраинского эксперимента: «Психологические основы инновационных технологий развития личности» на базе Киево-Печерского лицея № 171 «Лидер» (Приказ МОН № 414 от 9 апреля 2015 года).

Объектом исследования были коммуникативные умения учащихся. Цель исследования заключалась в экспериментальном изучении особенностей развития коммуникативных умений учащихся среднего школьного возраста.

В статье описаны принципы исследования и методологические подходы к исследованию, обоснованный генетико-моделирующий метод как основной метод исследования.

Для достижения цели и задач эмпирического исследования применялись следующие стандартизированные психодиагностические методики: методика «Диагностика уровня поликоммуникативной эмпатии» (по М. Юсуповым) для определения уровня проявления эмпатических тенденций школьника; методика диагностики коммуникативного контроля (по М. Шнайдером) для определения уровня коммуникативного контроля личности школьника; методика исследования коммуникативных качеств школьника («Потребность в общении» по А.Н. Орловым) для определения уровня развития потребности ученика в общении; методика «Диагностика эмоциональных барьеров в межличностном общении» (по В.В. Бойко) для определения имеющихся эмоциональных барьеров в межличностном общении ученика).

Результатами исследования являются выявление психологических особенностей развития коммуникативных умений, в частности, исследованы уровни развития эмпатических тенденций школьников, уровни их коммуникативного контроля, определены потребно-

сти в общении школьников (коммуникативные качества) и имеющиеся эмоциональные барьеры в общении. Обнаружена корреляция между названными составляющими исследуемой системы.

Выявлено, что значимых различий в результатах учащихся экспериментальной группы (Киево-Печерский лицей № 171 «Лидер») и учащихся контрольной группы (Кловский лицей) не обнаружено. Это означает, что полученные результаты могут рассматриваться применительно учащихся основной школы любого учебного заведения среднего образования.

Выявленные тенденции влияния и взаимовлияния описанных показателей коммуникативных умений свидетельствуют об их созависимости и взаимодополняемости. Развитие одного показателя усиливает другой показатель и наоборот.

Обнаруженные психологические особенности коммуникативных умений могут быть положены в основу психолого-педагогической программы развития коммуникативных умений учащихся основной школы в том числе на уроках английского языка.

Перспективы дальнейших исследований заключаются в разработке, с учетом выявленных психологических особенностей, психолого-педагогической программы развития коммуникативных умений, что позволит формирования коммуникативных умений учащихся основной школы, в том числе в процессе усвоения иноязычной лексики.

Ключевые слова: эмпатичные тенденции школьников, эмоциональные барьеры, коммуникативные умения, коммуникативные качества, коммуникативный контроль, ученик основной школы.

How to cite (як цитувати):

Zelenska, Z. (2020). *THE EXPERIMENTAL STUDY ON PSYCHOLOGICAL FEATURES OF GENERAL SCHOOL PUPILS' COMMUNICATIVE SKILLS. PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 6 (12), 92-100. <https://doi.org/10.31108/1.2020.6.12.9> [in Ukrainian]

Дата отримання статті: 21.09.2020

Дата рекомендації до друку: 21.11.2020

Дата оприлюднення: 30.12.2020